

TRUNKI PÉTER – BODÓ CSANÁD

„...mintha a magyaroktól nemrég elszakított tartományban lennél.”¹

Páratlan értékű forrásmunka jelent meg a Kriterion Kiadó kolozsvári műhelyében, ami remélhetően új lendületet ad majd a moldvai magyarok 20. századi sorsának kutatásához. A szerzők egy eddig ismeretlen, vagy legalábbis hasznosítatlan forrástípushoz nyúlva közelítenek a témához, nevezetesen hogy a török fennhatóság alól kikerült, Romániává egyesült Moldva és Havasalföld miként igyekeztek lefektetni 1877-től az „egységes nemzetállama” alapjait. Mivel ennek a törekvésnek útjában állt Moldva részben középkori eredetű magyar népessége, a nyugat-európai típusú nemzetépítés során a fiatal román állam minden lehetséges eszközt igénybe vett a gyér számú magyarság erőszakos beolvasztására. Ezek közül az egyiket, a kizárólag államnyelven – vagyis románul – történő iskolai oktatás miatt kialakult helyzetet mutatja be ez a levéltári dokumentumokra, az iskolákat látogató tanfelügyelők jelentéseire alapozott könyv.

A kétnyelvű – román és magyar – dokumentumgyűjtemény és a bevezető tanulmány nyomán voltaképpen semmi újat nem tudunk meg a moldvai csángómagyarok XX. század első felére jellemző sorsáról, amit eddig ne tudtunk volna. De mennyire másként látunk egy tájat repülőről, üres, elnagyolt, elmosódott színekkel és alakokkal, amikor a hiányzó részleteket saját fantáziánkkal – látomásainkkal – kell kitöltenünk, és milyen más ugyanezt egészen közelről, minden elemét külön-külön érzékelve, valósággal átélve megtapasztalnunk. Hiszen szinte összeér a tanfelügyelői jelentéseket felmutató könyv által kivetített képsor az immáron több mint félévszázados személyes tapasztalatom. Moldvában járva, csángómagyar ismerőseimmel és barátaimmal beszélgetve éppen eleget hallhattam elkeserítő gyermekkori élményeikről, amikor tanítóikkal, tanáraikkal képtelenek voltak szót érteni, mert azok nem beszéltek az ő közösségeik nyelvét, de nem is voltak tájékozottak azzal a helyzettel, hogy itt egy kompakt magyar közösség gyermekeiről van szó, s tudatlanságukban jobb esetben is megátalkodottságot, gyengeelméjűséget tételeztek fel a csángó gyermekekről, a rosszindulatúak pedig ki akarták belőlük verni azt a természeti jelenséget, hogy a magyarnak született gyermek kényszerűségéből sem képes a számára idegen nyelven kommunikálni. Így aztán a könyv dokumentumaival bemutatott iskolák pedagógusai az oktatás és nevelés helyett teljesen más jellegű feladat előtt álltak, ami a gyermekek számukra ismeretlen, *idegen nyelven való beszédre, s tanulásra* kényszerítését jelentette. Amint a fölvezető tanulmányban olvashatjuk: „Állami kezdeményezés lévén, Moldvában az oktatás az egynyelvűsége állt be. Mivel a katolikus moldvai magyarság körében sokan nem tudtak románul, létrejön egy állam által megteremtett tér, az iskola, ahol a diákok nem boldogulhatnak saját anyanyelvükön, ezért egy idegen nyelvet kell elsajátítaniuk ahhoz, hogy az oktatási intézményen belül annak előljáróival kommunikálni tudjanak (...) Az iskola integráló szervezetté válik, tanára pedig (...) az asszimiláció direkt végrehajtója lesz.”

Ezek a tanfelügyelői jelentések hivatalos iratoknak számítottak, ezért valós képet szolgáltatottak a vizsgált időszakra vonatkozóan – legalábbis a négy szemügre vett

¹ A tanfelügyelő jelenti. Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban. Kriterion. Kolozsvár 2017. 243 old.

településről. Természetesen a fölvetett jegyzőkönyvek esetenként torzíthatnak, sőt „az elmébb tanítók alkalomadtán ’kozmetikázták’ is a munkatársaikról megfogalmazott szakmai véleményt. A jegyzőkönyveknek az előírások szerint öt témakörben kellett – vagy mondjuk inkább így: kellett volna – jelenteniük, de nem minden tanfelügyelő tett eleget a jegyzőkönyv elvárásainak, több rovat üresen maradt, vagy párszavas megjegyzéseket tartalmaz, gyakran pedig az előző ellenőrzéskor készült jelentés megjegyzéseit ismétlik meg. A tanfelügyelők átverésének néhány kirívó példáját is megfigyelhetjük, amikor az ellenőrzéskor az iskolában talált diáklétszámot gyors futárakcióval egykettőre megduplázták. Máskor az adatokat és az információkat utólag írták be a tanfelügyelő jelentésébe. Ezek azonban csak apró-cseprő hiányosságok és szabálytalanságok voltak, amin a helyi viszonyok ismeretében nem is kell meglepődnünk. Még az is kiderül a jegyzőkönyvekből, hogy ha az összes iskolaköteles gyermek látogatta volna a tanórákat, esetenként el sem fértek volna a szűkös tantermekben.

Trunki Péter és Bodó Csanád hézagpótló dokumentációs kötete négy moldvai település tanfelügyelői jelentéseit tartalmazza: Szabófalvát, Külsőrekecsinét, Frumószaét és Lészpedét. Az állami iskolai oktatás a különböző településeken nem egy időben indult: a szabófalvi azon kevesek közé tartozott, ahol 1859-ban az állami oktatás már meglévő alapokra épülhetett, az Külsőrekecsinben 1896-ban, Frumószaán 1881-ben szervezték meg az iskolai oktatást, Lészpeden pedig 1907-ben vették fel az első tanfelügyelői jegyzőkönyvet, a tanítás tehát már korábban kezdődhetett. Szabófalva kivételével az oktatás igen kedvezőtlen körülmények között, rossz állapotban lévő, szűkös elhelyezést lehetővé tevő alkalmi épületekben indult, s ezek az állapotok később sem javultak számottevően. „Nem egyszer olvasunk – írják a szerzők – zsúfolt, sötét, néha alig fűtött roskadozó termekről, (amik) még inkább visszataszították az amúgy is motiválatlan tanulókat”.

Figyelemre méltó, hogy miközben a tanfelügyelő jelentések az oktatás tárgyi feltételeiről (elhelyezés, felszerelés, oktatási segédeszközökkel való ellátottság) évről évre rendkívül sötét képet festettek – s etekintetben a környező településekhez képest „semmilyen megkésettséget nem észleltek” –, addig az oktatás színvonala és eredményessége – legalábbis jegyzőkönyvek szerint – „dicsérendő, elismerésre méltó”, a pedagógusok igyekezete általában példamutató, a gyöngye eredményekért kizárólag a „katolikus”, *csángó*, „heteroglot”, vagy esetenként néven nevezve *magyar* gyermekek a felelősök, akik nem úgy születtek, hogy a román „nemzetépítés” érdekeit szolgálják, s úgy jönnek – ha már muszáj – az iskolába, hogy legtöbbjük egy szót sem tud az ország román többségének nyelvén. Ha a jegyzőkönyvek részleteibe tekintünk az is kiderül, hogy a lakosság „*idegenkedve fogadta a kényszerű művelődést*”, a pedagógusoknak hiányoztak „*az idegenek közt végzett munkájukhoz az azonnali eredmények*”. A szülők sem szívesen küldték gyermekeiket az idegen nyelvű iskolába, s az emiatti „*törvény által megalapozott pénzbüntetések felhalmozása nem mindig vitte előbbre a tanítás ügyét...*”

A tanfelügyelői jelentésekből kiderül, hogy a moldvai magyar falvak oktatásának minden hátránya abból származott, hogy az erőszakos asszimilációra való törekvés nyomán románul akarták a magyar gyermekeket megtanítani az írás, olvasás, számolás anyanyelven sem könnyű tudományára és minden egyéb tantárgyra. Az átlagon felüli pedagógiai feladat megoldásához, először arra kellett megtanítani a magyar gyermekeket, hogy románul beszéljenek, ezt pedig anyanyelvű tudásukra alapozva lehetett volna eredményesen megvalósítani, amihez nemcsak a megfelelő módszer, de az együttérző jó

szándék is hiányzott. Az amúgy is sorsverte csángó gyermekek számára, akik a tanfelügyelő jelentések szerint „az éhezés miatt sokszor képtelenek voltak szellemi teljesítményre”, a román nyelvű oktatás olyan nehézséget jelentett, amivel a tanulók nehezen küzdöttek meg. Olyannyira, hogy az 1912. évi népszámlálás adatai szerint „míg a moldvai tartomány összalakosságán belül az írástudók aránya 31 % volt, a csángó közösségekben ez az arány nem haladta meg a 4-6 %-ot”. Ez lett az ára annak, hogy a román hatalom csángómagyar települések népességéből akarta megvalósítani a „román nemzet” építését. Valószínűleg úgy gondolták, hogy ha magyar nyelvű római katolikusokból többé-kevésbé sikerült létrehozni a román nyelvű római katolikus egyházat, akkor ugyanez a módszer beválik a „nemzetépítés” terén is.

Nincsen tanulság nélkül, mikor a szerzők azon tűnődnek, hogy vajon a román nyelvű iskolai oktatás, vagy a román nyelvű vallásgyakorlat erőltetése volt nagyobb hatással a moldvai „magyar nyelvű közösségek életére”? Igazat kell adnunk a szerzők által adott válasz hiszen a beiskolázáskor még egynyelvű magyar gyermekek számára „a tanító volt az a személy, aki a román nyelv elsajátítására rávette őket”. Egyértelműbben fogalmazva, az egyház „csak” a templomból és egyéb rituális helyszínekről tiltotta ki a hívek anyanyelvét, a tanítók emellett még a számukra idegen nyelv megtanulására és használatára is rászorították őket.

Tanulságos és jellemző, hogy ezek az ellenőrzésre járó tanfelügyelők éppen olyan tájékozatlanok voltak a moldvai magyar telepek helyi és nyelvi körülményeivel, mint az oda kinevezett román tanítók. Ez a tudatlanság sokszor akadályozta őket, hogy reálisan, hogy azt ne mondjam pedagógushoz méltó módon, netán *szeretettel* foglalkozzanak a rájuk bízott gyermekekkel. A tanárok és a tanfelügyelők tájékozatlanságuk következtében gyakran szándékos ellenállásnak tekintették a tanulóknak és a szülőknek a román nyelv és a szüntelenül erőszakolt „román hazafiság” iránti közömbösségét, mint ahogyan a pedagógusok is idegennek és a nemzetállammal szembenállónak érezték a helyi nyelv és kultúra pusztaságát, s „minden igyekezetükkel azon voltak, hogy új elemekkel, mégpedig a román népkincs örökségének bemutatásával helyettesítsék azt”. Képmutató kulturális küzdelem folyt tehát a moldvai magyar falvakban, ahol a többségi hatalmat képviselő pedagógusok úgy tettek, mintha nem látnák a valódi problémát, a saját értelmiséggel és érdekérvényesítési lehetőséggel nem rendelkező, bizonytalan identitású csángómagyar közösség pedig az értetlenség passzivitásába menekülve igyekezett magát távol tartani a bajtól. Az állóháború néma szenvedői pedig a szerencsétlen csángó gyermekek lettek, akik nyilván keveset értettek a lelkükért folyó ördögi küzdelemből, s begubóztak abba a kétségbeejtő helyzetbe, amiről olyan szívbemarkolóan írja a költő, hogy „...*engemet sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek, mint apró gyermeket...*”. A megalázott és megfélemlített csángó gyermekekben nyilvánvalóan kevés együttérzést találunk azok iránt a nehézségek iránt, amivel a román pedagógusok kerültek szembe a „román nemzetépítés” terén. Pedig azoknak is megvolt a maguk baja, s általában ők sem tehettek róla, mert minden az intoleráns, sovén román „nemzetépítés” erőltetéséből fakadt. S ezen bizony nem segítettek azok a névhasználati trükkök sem, amik a 'magyar' megnevezés helyett a 'csángó'-t, vagy a 'katolikus'-t, netán a 'heteroglott' kifejezéseket használták, hiszen tudjuk, hogy ezek Moldvában azonos értelmű fogalmak. Kár, hogy az 54-55. oldalon szereplő körgrafikonon a szerzők „összeöntötték” a négy település magyarságának szinonim megnevezéseit, pedig tanulságos lett volna ha külön is feltüntetik.

A könyv szerzőinek tanulságos megfigyelése, hogy a román „nemzetépítés homogenizációs programja számára a Moldvában élő magyar nyelvű népesség a vizsgált időszakban ugyan konstans problémát jelentett, de ennek kezelését áthatotta a román és a magyar állam közötti viszony”. Feszültebb időszakokban ugyanis gyakoribbá vált a magyar helyett a *csángó* megnevezés használata. Ez természetesen csak a szavakkal való játékot jelentette, mégis figyelmet érdemel, hogy a *maghiar* kifejezés összesen 11 jegyzőkönyvben szerepel, s ezek többsége 1945 utánról származik, amikor Bákó megye számos településén engedélyezték a magyar nyelv „intézményesülését”, ezzel szemben az első és a második világháború idején, amikor a két ország hivatalosan is hadban állt egymással, a *csángó* név használata „a magyar állammal való kapcsolat elfedésének lehetőségét teremthette meg.” A könyv szerzői bevezető tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a vizsgált falvakban a tanítók egyáltalában nem voltak módszertanilag felkészülve arra, hogy mit kezdjenek az iskolába kerülő, románul egyáltalában nem beszélő gyermekekkel. Ez ugyanis nemcsak a tanulók helyzetét s a tananyag elsajátítását nehezítette, de az oktatók is általuk nehezen kezelhető helyzetben találták magukat.

Bizonyára az eddig felsorolt ellentmondások is hozzájárultak ahhoz, hogy a négy, itt vizsgált moldvai magyar település diákjai meglehetősen kedvetlenül látogatták idegen nyelvű iskoláikat. Az „iskolaköteles”-ként nyilvántartott gyermekeknek csak egy részét írárták be az iskolába, de még a beíratottaknak is csak hozzávetőlegesen a fele látogatta a tanintézeteket. A tanárok természetesen manipulálták is az adatokat, rendszerint több látogatót jegyeztek be, mint amennyi jelenlévőt az odalátogató tanfelügyelő megolvasott, s a különbséget esetenként különböző okokkal próbálták magyarázni. Egy 1942-beli szabófalvi bejegyzésből éppenséggel azt tudjuk meg, hogy a 87 iskolakötelesből „most 10 gyermek van jelen, de a naplóba egy tanítói poszthoz szükséges 25-30-at kell beírni”.

A bemutatott négy helyszín sokban különbözik egymástól, az egyik helyen fűtés nincs, a másikon a bútortart hiányzik, és így tovább. Lészpeden például egy 1932. évi tanfelügyelői látogatásról azt jelentették, hogy „a tanterem tágas, de nincs karbantartva: hiányzik a bútortart és a fűtés”. Külsőrekecsinben pedig 1897-ben „30 tanulót találtam bezúfolva valami „jászlakba” (padokba). Az osztályban sötét volt, lehetetlen, hogy ebben a bűzös osztályban folytatódjék az oktatás.” Nem valószínű, hogy a részben vagy teljesen magyar népességű falvakban rosszabbak lettek volna az oktatás tárgyi feltételei, mint egyebütt, tehát ezek a megállapítások minden bizonnyal az iskolák átlagos moldvai állapotára utalnak.

Az iskolai munka tartalmi vonatkozásában azonban már markáns sajátosságokat találunk, ha áttekintjük a könyv több mint kétharmadát kitevő, a tanfelügyelői jegyzőkönyvekből szemezgető részét. Elgondolkodtató, hogy száz esztendővel ezelőtt, szinte semmi különbség nem volt a Bákó környéki, úgynevezett székelyes csángók és a Román környéki „északi” csángók – Szabófalva, Traian és Bírófalva (Gherăești) – nyelvhasználatában, ahol a gyermekek otthon, a családban kizárólag anyanyelvükön beszéltek. Mint a szerzők megállapítják, „a vizsgálatba vont fél évszázadnyi anyag helyenként inkább állapotról, mintsem folyamatról tanúskodik”. Mindössze két területen tapasztalható „előrehaladás”: egyrészt hogy „az évfolyamok emelkedésével egyre javul a nyelvtudás – mármint a román nyelvtudás –, ami azt mutatja, hogy minden módszertani eltévelyedés ellenére a tanítóknak sikerül évek hosszú során beleverniük valamennyi román nyelvismertetet a csángócskák koponyájába; továbbá elvétve előfordul, hogy egy-

egy pedagógusnak megvilágosodik az elméje, és rádöbben a látszólag bonyolult helyzet egyszerű megoldására. Szabófalván például már 1908-ban megemlíti a tanfelügyelői jelentés Paládi Emil tanító urat, aki „a helyi magyar nyelvet is beszéli, ez pedig rendkívül nagyban elősegíti őt a leckék megtanításában és az iskolásokkal való társalgásban.” Ez a jelentés agyba-főbe dicséri Paládi tanító urat, de aztán többé nem találkozunk a nevével, lehet, hogy más felettesei nem értékelték ennyire magyar nyelvtudását. Nem is csoda, hogy néhány év múlva (1914) már az a helyzet Szabófalván, hogy „negyven továbbjutott diákból 36-an már harmadszor buktak (...) találtam olyan diákokat, akik egyáltalában nem tudtak olvasni, hogy az olvasott szöveg megértését ne is említsem”. Ettől függetlenül 1919-ben őszinteségi rohamában így fakadt ki valamelyik Szabófalvára látogató tanfelügyelő: „... a tanítónőnek sokat kell küzdenie, mivel a tanulók többsége iskolába jövetelkor nem tud románul, s az kevés, aki tudja, az is teljesen helytelenül beszéli. A szabófalvi elemi iskolában az a benyomásod, *mintha a magyaroktól nemrég elszakított egyik tartományban lennél.*” Hát igen!

A XIX. század elejétől egyre erőteljesebb románosítási törekvés az 1940-es években átmenetileg enyhült a moldvai magyar települések iskoláiban. Szabófalván ennek csak annyi jelét tapasztalhatjuk, hogy elbizonytalanodik a közoktatás képviselője, s a csángó gyermekekről azt a fából vaskarikának tűnő megállapítást engedi meg magának, hogy „román származásúak, anyanyelvként viszont a magyar nyelvet használják”. Lészpeden azonban 1948-ban már 158 tanuló iratkozott be a „magyar iskolába”, ami az összes iskolaköteles gyermeknek hozzávetőlegesen a fele. A frumószaik magyar nyelvű oktatásról nincsenek adatok, a románról pedig annyit tudunk meg, hogy 1950-ben az iskola látogatottsága „nagyon gyenge”, s „a magyar tanulók még nem tudnak románul, olvasásuk jobbára mechanikus”. Külsőrekecsinben a tanfelügyelő dicséri a román tanítót, aki „állhatatos ebben az ellenséges környezetben” (1946), s az alultáplált gyerekeket „túl gyakran használják vízholdásra” (1947), az iskolában nincsenek tankönyvek (1948), az osztályteremben februárban nincs fűtés (1949), és „sürgősen óvodára lenne szükség, ahol a gyerekeket megtanítják beszélni” – mármint románul. 1950-ben azt olvashatjuk a tanfelügyelői jelentésben, hogy „a 24-ből jelen lévő 7 tanuló (...) félénkek voltak és nem tudtak románul (...), az iskolalátogatás nagyon gyér, a tanulók nem értik, amit a tanító magyaráz és... bekövetkezik a megvilágosodás a tanfelügyelő elméjében: „Azt javaslom, hogy a következő tanévre itt, Külsőrekecsinben szüntessék meg a román oktatást, és csak magyar nyelven folyó oktatás legyen.” Ám korlátolt gondolkodására jellemzően meg sem fordul a jószándékú tanfelügyelő fejében az a kézenfekvő megoldás, hogy a magyar nyelvű oktatás *mellett* a román államnyelvet idegen nyelvként oktassák a magyar diákoknak. Ez a korlátoltság sajnos ma már az egész országra jellemző a román nyelv iskolai oktatása tekintetében.

A kétbalkézes tanügyi hozzáállás felemás következményeit napjaink csángó közösségeiben érhetjük tetten. A magyarul beszélő nagyszülők és szülők kényszerűségből románul szólnak a gyermekeikhez és unokáikhoz, hogy azok a román tannyelvű iskolákban ne kerüljenek hátrányba a nyelvi követelményekkel. Hogy aztán a családja anyanyelvétől elszakadó gyermek milyen érzelmi hátrányokat szenved egész életére ettől a természetesnek egyáltalában nem nevezhető „nyelvhasadásos” állapottól – az már egy másik könyv témája lehetne.

Halász Péter